

Jakub Potulski
Uniwersytet Gdański

Podstawowe polskie kody geopolityczne – Polska jako Międzymorze

Geopolityka krytyczna

Złożoność i wielowymiarowość świata społecznego tworzonego przez aktywne jednostki ludzkie powoduje, że zrozumienie zjawisk społecznych wymaga wielopoziomowego wyjaśniania. Najtrudniejszym zadaniem dla badacza „faktów społecznych” jest spójne scalanie rozproszonej wiedzy i łączenie różnych tradycji badawczych, które oferują nam cząstkowe wyjaśnienia fenomenów społecznych. Analizując zjawiska społeczno-polityczne, badacz może odwoływać się do różnorodnych orientacji teoretyczno-metodologicznych, takich jak na przykład behawioryzm, instytucjonalizm, teoria racjonalnego wyboru itp. Wybór perspektywy badawczej powinien być związany z celami, które stawia sobie osoba próbująca analizować rzeczywistość polityczną. Wybór jednego ze sposobów interpretacji sfery polityki powinien być adekwatny dla danego przedmiotu badań i celów poznawczych.

Jednym ze sposobów badania rzeczywistości społecznej i politycznej jest tzw. interpretacjonizm. Zwolennicy tego typu analiz wychodzą z ogólnego założenia, że aby zrozumieć zachowania ludzi, trzeba próbować widzieć świat w taki sposób, jak widzą go badane osoby. A to wymaga zdolności do określania i w pewnym sensie doświadczania subiektywnych stanów ducha czy uczuć osób badanych. Potrzebujemy „widzieć” tak, jak same osoby badane postrzegają swoje działania. Tylko przez osiągnięcie tego poziomu zrozumienia możemy mieć nadzieję na uzyskanie odpowiedzi na pytanie dlaczego. Domeną tego sposobu analizy jest koncentracja badacza na analizie podstaw świadomościowego, wyobrazeniowego, językowego konstruowania rzeczywistości politycznej. Celem analiz interpretacjonistycznych jest ustalenie ludzkich motywacji i sensu ich działania. Zwolennicy tego kierunku wychodzą z założenia, że świat jest społecznie i pojęciowo konstruowany. Zadaniem badacza jest analiza tradycji, dyskursów, dominujących wyobrażeń, uchwycenie sposobów postrzegania świata przez podmioty społeczne i sposobów reagowania na niego. Interpretacjonistyczne podejścia do badań politologicznych

skupiają się na znaczeniach, które określają kształt działań i instytucji. Za różnymi typami teorii interpretacjonistycznych kryje się wspólne założenie, że nie możemy właściwie zrozumieć stosunków międzyludzkich, jeżeli nie pojmujemy wiążących się z nimi znaczeń. Badania powinny zatem koncentrować się na ludzkich przekonaniach, ideach, wyobrażeniach, znaczeniach i dyskursach¹.

Jednym z interesujących obszarów badań współczesnej geografii politycznej nawiązującym do tradycji interpretacjonistycznej jest geopolityka krytyczna. Badacze, którzy odwołują się do koncepcji geopolityki krytycznej, przyjmują założenie, że w swoich działaniach aktorzy polityczni kierują się partykularnymi wyobrażeniami świata stanowiącymi jedną z głównych determinant aktywności politycznej. Podstawową tezę jest tu przekonanie, że geografia i geopolityka są technologią opisu świata: pomagają kształtować mapę świata i dostarczają pojęć służących do jego opisu. Akt opisu świata nigdy nie jest neutralny, gdyż jest zależny od społecznego, historycznego i geograficznego kontekstu. Świat jest światem „społecznym”, a nie – naturalnym. Nie jest dany, jest zaś konstruowany². Tak więc przedmiotem analiz powinny być konstruowane przedstawienia i wyobrażenia (obrazy geograficzne) dotyczące przestrzeni.

Tak jak kultura ludzka jest złożona i wielowymiarowa, tak samo system wyobrażeń (obrazów) geograficznych odnoszących się do roli i miejsca danego podmiotu w przestrzeni społeczno-politycznej nie jest jednolity. Charakterystyczna dla danej grupy siatka obrazów geograficznych może zawierać różne koncepcje, idee i wyobrażenia. Niektóre z nich, ze względu na swoją siłę oddziaływania, mogą uzyskać status dominujących i mocno zakorzenić się w wyobraźni politycznej elit i społeczeństwa (obrazy geopolityczne). Wyobrażenia te są wykorzystywane przy konstruowaniu koncepcji polityki zagranicznej (relacji z innymi podmiotami) oraz do wyjaśniania i legitymizowania przyjętej polityki. Celem artykułu jest analiza dominujących w polskiej przestrzeni politycznej wyobrażeń dotyczących roli i miejsca państwa polskiego w przestrzeni europejskiej oraz ukazanie, w jaki sposób te wyobrażenia wpływają na polityczne doktryny i praktykę działań politycznych. Hipotezą badawczą jest twierdzenie, że jednym z kluczowych obrazów geopolitycznych Polski jest wyobrażenie Polski jako Międzymorza. Ta bardzo spójna i uzasadniona argumentami fizjogeograficznymi koncepcja okazała się niezwykle atrakcyjna i funkcjonalna dla polskich elit politycznych. Stopniowo stała się ona jednym z trwałych elementów polskiej kultury i tradycji myśli politycznej, pewnym „wzorem” inspirującym kolejne pokolenia analityków i polityków wykorzystujących go do tworzenia strategii polityki zagranicznej.

W analizach poświęconych zagadnieniom wyobrażeń geopolitycznych istotne jest wyjaśnienie na przykładach empirycznych, w jaki sposób te zakorzenione w kulturze danej grupy wyobrażenia są wykorzystywane w praktyce politycznej

¹ Por. D. Marsh, G. Stoker, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, s. 131.

² Por. G. O'Tuathail, *Critical geopolitics: the social construction of space and place in the practice of statecraft*, Syracuse 1989, s. 64–75.

i działaniach elit politycznych. Hipotezą artykułu jest założenie, że ich wykorzystanie jest funkcją interesów i preferencji, które są zmienne i uzależnione od aktualnej koniunktury politycznej. Różnorodne kody geopolityczne są wykorzystywane przez elity polityczne dla konstruowania i wyjaśniania polityki zagranicznej w zależności od własnych interesów oraz od istniejącej koniunktury politycznej. Podstawy ludzkich działań, w tym także działań politycznych, wyznaczają warunki społeczne, co oznacza, że podstawa zachowań politycznych jest empiryczna, stanowi coś, co można opisać na podstawie obserwacji sytuacji w rzeczywistym świecie, a nie tylko za pośrednictwem teorii i introspekcji.

Kody geopolityczne

Poszukując odpowiedzi na pytanie o źródła i motywy zachowań podmiotów polityki tworzących ład międzynarodowy, można odwołać się do koncepcji związanych z interpretacjonistycznym podejściem do badań nad sferą polityki. Ludzkie działania bazują na indywidualnej konstrukcji i ocenie przestrzennej i społecznej sytuacji i w dużej mierze zależą od odmiennych sposobów postrzegania świata zewnętrznego oraz od specyficznego postrzegania swojego miejsca w świecie. Każda grupa, każdy podmiot polityki kształtuje własną „mapę świata”, która jest zbiorem jego wyobrażeń co do miejsca i roli w świecie. Wykształca w toku swojego rozwoju pewne wyobrażenia o otaczającym ją świecie i jej miejscu w nim. Wyobrażenia te dostarczają swoistej dla danej grupy „mapy świata”, a tym samym stanowią jeden z elementów kulturowo-politycznej samoidentyfikacji, będąc sposobem, w jaki wpływowe grupy społeczne definiują państwo, naród i świat. Są to zatem wyobrażenia lokujące daną zbiorowość/państwo w przestrzeni globalnej, a dzięki ich znajomości można zrozumieć sposoby identyfikacji narodowej, określania granic, znaczenia pojęć „tu” – „tam”, „my” – „oni”³. Problem formowania się takiej „mapy świata”, a także jej wpływ na zachowania polityczne stał się jednym z szybko rozwijających się obszarów badań współczesnej geografii człowieka. Badacze starają się identyfikować dominujące w danym społeczeństwie „wyobrażenia przestrzenne” i konfrontować je z podejmowaną przez elity polityczne i dyplomatów polityką wewnętrzną i zagraniczną.

Sposób, w jaki dana zbiorowość/podmiot polityki definiuje się wobec świata, jest niekiedy określany mianem „kodu geopolitycznego”. Używając określenia „kody geopolityczne”, geografowie odnoszą się do „niematerialnego” wymiaru zachowania podmiotu w środowisku międzynarodowym. Są one definiowane jako geograficzno-polityczne założenia dotyczące miejsca i roli danego państwa w świecie,

³ Por. G.O. Tuathail, *Geopolitical structures and cultures: towards conceptual clarity in the critical study of geopolitics* [w:] *Geopolitics. Global problems and regional concerns*, Winnipeg 2004, s. 84.

jego interesów, zagrożeń dla tych interesów, możliwych reakcji na te zagrożenia i sposobów legitymizacji swoich działań⁴. Jest to sposób, w jaki dany kraj sytuuje się wobec świata⁵. Każdy kraj na świecie określa swój kod geopolityczny składający się z pięciu głównych założeń: 1. Kim są nasi aktualni i potencjalni sojusznicy; 2. Kim są nasi aktualni i potencjalni wrogowie; 3. Jak możemy utrzymać naszych sojuszników i zatroszczyć się o potencjalnych sojuszników; 4. Jak możemy przeciwstawić się naszym aktualnym wrogom i pojawiającym się zagrożeniom; 5. Jak umotywuujemy te cztery założenia wobec naszej opinii publicznej i wobec społeczności globalnej⁶.

Koncepcja kodów geopolitycznych była rozwijana przez takich badaczy, jak John Gaddis, Colint Flint i Peter Taylor. Pojawiła się ona po raz pierwszy w wydanej w 1982 r. pracy Johna Gaddisa *Strategie of containment: a critical appraisal of American National Security during the Cold War*. Gaddis zwracał uwagę na znaczenie „wiedzy” i poglądów liderów politycznych i wpływu ich wizji świata na działanie państwa w danym okresie. We wstępie do swojej pracy amerykański historyk zwrócił uwagę, że w świadomości przywódców politycznych istnieje coś, co można by nazwać „kodem operacyjnym”. Jest to zespół pewnych wyobrażeń dotyczących wizerunku świata, który tworzy się w początkowej fazie kariery politycznej i niezmiennie kieruje zachowaniem osoby odpowiadającej na sytuację kryzysową⁷. Gaddis, który rozwijał koncepcję kodów geopolitycznych na podstawie badań amerykańskiej strategii zimnowojennej, zwracał uwagę, iż prezydenckie ekipy rządzące kierowały się pewnym charakterystycznym dla siebie zbiorem zasad z dziedziny „strategii” bądź „geopolityki”, założeniami dotyczącymi amerykańskich interesów w skali globalnej, ich potencjalnymi zagrożeniami i prawdopodobnymi na nie reakcjami, które tworzone tuż przed objęciem urzędowania lub po tym objęciu. Poza wyjątkowymi sytuacjami elementy te nie ulegały zasadniczym zmianom i błędem jest przypuszczenie, że politycy nabywają doświadczenia podczas sprawowania urzędu. Tak długo, jak na nim pozostają, konsumują wcześniej uzyskany intelektualny kapitał, który jeszcze przed objęciem urzędowania kształtował ich wyobrażenia i przekonania⁸. Inni badacze tego problemu także zwracają uwagę, że niezależnie od faktu, iż tego typu „kody geopolityczne” są związane z konkretnym liderem politycznym i jego otoczeniem, to jednak rzadko następuje jakaś ich fundamentalna zmiana. Są one relatywnie stałe, a ich zmiany zachodzą stopniowo i są ograniczone przez historyczno-polityczny kontekst określany mianem „porządku geopolitycznego”⁹.

⁴ Por. J. Gaddis, *Strategie powstrzymywania*, Warszawa 2007, s. 6; C. Flint, P. Taylor, *Political geography: world-economy, nation state and locality*, New York 2011, s. 49–59.

⁵ C. Flint, *Wprowadzenie do geopolityki*, Warszawa 2008, s. 72.

⁶ *Ibidem*,

⁷ L. Gaddis, *Strategie...*, s. 7.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Por. V. Kolossov, *High and low geopolitical imaginations: images of foreign countries in eyes of Russian citizen*, „Geopolities” 2003, vol. 8, no. 1, s. 121–148.

W koncepcji kodów politycznych nacisk kładzie się na fakt, że stanowią one geograficzno-polityczne wyobrażenia, które są fundamentem polityki zagranicznej. Z tego punktu widzenia geopolityczne kody, a zatem i geografia polityczna poprzedzają politykę zagraniczną prowadzoną przez państwa. Kody geopolityczne stanowią geograficzne ramy, które są wykorzystywane przez decydentów politycznych w stosunkach z innymi krajami. Pod tym względem interes narodowy jest definiowany w określonych ramach, a inne państwa są oceniane ze względu na to, czy stanowią pomoc czy zagrożenie dla tego interesu. Kody geopolityczne/wyobrażenia geopolityczne kształtują się pod wpływem różnorodnych czynników, takich jak bliższa i dalsza tradycja historyczna, publicystyka, edukacja, literatura, sztuka, reklama, kino, środki masowego przekazu, które rozprzestrzeniają wśród członków danej grupy stereotypy i wyobrażenia o narodowej historii i przestrzeni zamieszkiwanej przez daną społeczność. Przedstawienia te upowszechniają się w ramach geopolitycznego dyskursu, który jest często inicjowany w interesie elit społeczno-politycznych. Jest to w dużym stopniu wiedza wytworzona społecznie przez określoną zbiorowość w specyficznych warunkach danego momentu historycznego i ukazująca niepokoje, pragnienia i interesy, które umotywowały takie jej określenie. Analiza kodów geopolitycznych/wyobrażeń geopolitycznych przynosi wiedzę o postawach wobec świata, dając badaczom możliwość identyfikacji motywów, którymi kierują się aktorzy polityczni w swoich działaniach. Każda grupa tworzy wiele różnorodnych wyobrażeń i przedstawień o swoim miejscu w świecie. Im zbiorowość większa i im bardziej złożona, tym w jej ramach może funkcjonować więcej wyobrażeń, które mogą być wykorzystywane i wzmacniane lub też osłabiane, w zależności od kontekstu i sytuacji.

Polskie kody geopolityczne – Polska jako Międzymorze

W rozwoju państwa polskiego zostały wytworzone specyficzne przedstawienia o miejscu Polski w świecie, będące ważnym elementem służącym do inspirowania i legitymizacji działań politycznych wobec świata zewnętrznego. Identyfikacja szczególnie doniosłych w polskiej przestrzeni społeczno-politycznej kodów geopolitycznych/wyobrażeń geopolitycznych, wskazanie na źródła ich powstania, dynamikę i sposób wykorzystania przez elity polityczne w zależności od zmieniającego się kontekstu zewnętrznego i wewnętrznego jest wartościowym zagadnieniem badawczym. Ukazanie dynamiki geopolitycznych kodów i wyobrażeń funkcjonujących w ramach społeczeństwa polskiego oraz analiza sposobów wykorzystywania geopolitycznych wyobrażeń w celu legitymizowania określonej polityki wewnętrznej i zewnętrznej stanowi studium przypadku ukazujące złożoność procesów legitymizacji działań politycznych i mobilizacji politycznej. Jednocześnie ma wzbogacić wiedzę o dynamice kodów/wyobrażeń geopolitycznych występujących

w ramach polskiego społeczeństwa i wykorzystywanych przez elity polityczne dla realizacji celów grupowych.

Jednym z bardzo ważnych elementów polskiej tradycji myślenia o miejscu Polski w świecie jest wyobrażenie o Polsce jako Międzymorzu, czyli Polsce jako kraju położonym między Morzem Bałtyckim a Morzem Czarnym i jednocześnie jako centrum federacji narodów środkowoeuropejskich. W polskich wyobrażeniach geopolitycznych jest to jeden z najtrwalszych, a zarazem najpopularniejszych elementów postrzegania miejsca Polski w świecie. W polskim dyskursie politycznym Międzymorze to pojęcie o szerokich konotacjach geograficznych, historycznych i politycznych. Główną „geopolityczną” ideą koncepcji Międzymorza jest stworzenie w Europie Środkowo-Wschodniej, pojmowanej jako ziemie leżące pomiędzy Niemcami a Rosją, organizmu politycznego mogącego opierać się ekspansji tych dwóch sąsiadów. Celem jego istnienia byłoby zabezpieczenie się przed imperialnymi zakusami mocarstw i stworzenie warunków dla swobodnego rozwoju regionu. Jako wróg definiowane są Niemcy i Rosja, a jako sojusznicy, o których należy zabiegać, kraje środkowoeuropejskie i nadbałtyckie zagrożone „imperialną” polityką Rosji i Niemiec. Strategiczny interes państwa definiowany jest jako stworzenie szerokiego sojuszu społeczności położonych w Europie Środkowo-Wschodniej. Polska, ze względu na tradycje swojej państwowości oraz swój potencjał, jest naturalnym liderem takiego sojuszu.

Koncepcja Międzymorza odwołuje się do polskich tradycji historycznych i ma swoje źródła w specyficznej historii kraju. W 1385 r. książę Litwy Jagiełło został przez małżeństwo dynastyczne z Jadwigą, królową Polski, królem Polski. Przez to małżeństwo nastąpiło połączenie unią dwóch państw. Do 1569 r. była to unia personalna, kiedy to na mocy aktu unii lubelskiej powstało państwo federacyjne złożone z Korony Królestwa Polskiego oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nowy podmiot polityczny obejmował rozległe terytoria: ziemie polskie, litewskie, białoruskie, ukraińskie oraz współczesnych krajów nadbałtyckich. W okresie istnienia państwa polsko-litewskiego kraj ten aspirował do bycia regionalną potęgą, rywalizując o prymat na obszarze nadbałtyckim ze Szwecją, na obszarze białorusko-ukraińskim z Rosją, a na obszarze czarnomorskim z Turcją. Rywalizacja ta uwikłała państwo polskie w długoletnie wojny zakończone ostatecznie porażką i utratą własnej państwowości. Niemniej jednak w świadomości historycznej i tradycji kulturowej okres ten jest często traktowany jako czas największego rozwoju politycznego państwowości polskiej, kiedy to państwo polskie odgrywało rolę regionalnej potęgi politycznej (mocarstwa). Niezależnie od faktu, iż okres potęgi był dość krótkotrwały, to przekonanie o Polsce jako o regionalnym mocarstwie zostało mocno zakorzenione w świadomości społecznej. W silnie zmitologizowanym obrazie Międzymorza uważa się, iż federacja narodów polskiego, litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego spowoduje ponowne powstanie potężnego państwa środkowoeuropejskiego z pożytkiem dla wszystkich zamieszkujących ją narodów.

Trzeba podkreślić, iż istotną rolę w kształtowaniu się wyobrażeń geopolitycznych odgrywa moment historyczny i nie sposób zrozumieć koncepcji geopolitycznych

danej społeczności bez umiejscowienia ich w momencie historycznym, w którym powstały. Wszelkie działania ludzkie są kontekstowe, zachodzą w danym miejscu i czasie, i nie można ich badać niezależnie od sytuacji, w których zostały umiejscowione. Wzorce kulturowe, systemy wartości, wzory zachowań są kształtowane przez historię, tradycję, doświadczenia wyniesione z interakcji z innymi podmiotami. Podlegają także swoistej interpretacji w zależności od kontekstu zewnętrznego. Koncepcje geopolityczne służą obiektywizacji interesów danej społeczności. Jest to w dużym stopniu wiedza wytworzona społecznie przez określoną zbiorowość w specyficznych warunkach danego momentu historycznego i ukazująca jednocześnie niepokoje, interesy i pragnienia, które umotywowały takie jej określenie.

Ważną cezurą w historii Polski była utrata pod koniec XVIII w. własnej państwowości. Polska rządona przez arystokrację ziemską (szlachtę) nie była w stanie rywalizować ze scentralizowanymi, sprawnie zarządzanymi monarchiami absolutnymi: Rosją, Prusami i Austrią. Efektem stały się rozbiory Polski, które miały miejsce w latach 1772–1795. Położyły one kres istniejącemu w latach 1569–1796 państwu polsko-litewskiemu. Ziemie polskie od końca XVIII w. znalazły się, w wyniku rozbiorów, w granicach trzech państw: Austro-Węgier, Prus i Rosji Carskiej. Utrata państwowości spowodowała, że zaczęto podejmować próby przywrócenia suwerennego bytu, a jednym z elementów programów powstańczo-niepodległościowych była wizja przyszłej Polski z okresu po odzyskaniu niepodległości. Polskie kody geopolityczne powstawały zatem w specyficznej sytuacji i kształtowały się głównie w ramach dyskusji poświęconych tożsamości historycznej Polski, próbie określenia granic wspólnoty narodowej oraz w dyskusjach publicystyczno-politycznych poświęconych niepodległości, problemom stworzenia własnego państwa i przyszłym granicom odrodzonej Rzeczypospolitej. Część polskich elit politycznych, szukając odpowiedzi na pytanie o przyszły kształt odrodzonej Rzeczypospolitej, odwoływały się do historycznych tradycji państwowości polskiej. Planowały odbudowę państwowości polskiej w kształcie sprzed pierwszego rozbioru. Na początku XX w. te polityczne ambicje uzyskały legitymizację i podstawy „naukowe” pod postacią geograficznej teorii pomostu bałtycko-czarnomorskiego.

Za właściwego twórcę koncepcji Polski jako Międzymorza uchodzi jeden z najwybitniejszych polskich geografów Eugeniusz Romer, który stworzył „naukowe” podstawy koncepcji Międzymorza. Studia i kariera naukowa Eugeniusza Romera były związane z miastem Lwów, które przed I wojną światową znajdowało się w granicach państwa austriacko-węgierskiego. Romer, studiując we Lwowie, a następnie przebywając w Wiedniu i w Berlinie, zetknął się z pracami niemieckich geografów, którzy podejmowali problemy Europy Środkowo-Wschodniej. Dla wielu niemieckich geografów Europa Środkowa stanowiła obszar, który w „naturalny” sposób powinien przynależać do „Wielkich Niemiec”, stanowiąc ich zaplecze rolniczo-żywnościowe. Dla niemieckich geografów Europa Środkowa (Mitteleuropa) stanowiła obszar będący częścią niemieckiej „przestrzeni życiowej” (*lebensraum*), na którym nie ma podstaw do ukształtowania się małych państw.

Romer uważał, iż takie poglądy nie mają logicznego uzasadnienia fizjograficznego, etnicznego czy też moralnego, a mają jedynie podłoże ideologiczne, uzasadniając niemieckie ambicje imperialne. Romer w swoich badaniach z zakresu antropogeografii szukał odpowiedzi na pytanie o charakter ziem polskich. Swoją wizję fizjograficznej specyfiki państwa polskiego, która była polemiką z niemieckimi koncepcjami Mitteleuropy, zawarł w pracy *Podstawy przyrodnicze Polski historycznej* (1912). Zaproponował teoretyczną koncepcję tłumaczącą wyjątkowe położenie ziem polskich na kontynencie europejskim i rozszczenia państwa polskiego do dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Romer wprowadził do polskiej literatury geograficznej pojęcie „pomostowego” usytuowania ziem polskich na pomoście bałtycko-czarnomorskim. Uważał, że istnieją związki między zwężeniami i rozszerzeniami kontynentu europejskiego a kształtowaniem się państw. Wyodrębnił na kontynencie europejskim: 1. Rozszerzenie iberyjskie (Hiszpania i Portugalia); 2. Zwężenie galicyjskie z jednolitą Francją (pomost francuski); 3. Rozszerzenie włosko-reńskie z Włochami, ze Szwajcarią, z Belgią i Holandią; 4. Zwężenie azjatycko-fryzyjskie z Austro-Węgrami, Niemcami oraz Włochami (tzw. pomost niemiecki); 5. Rozszerzenie grecko-duńskie z Grecją, Turcją, Austro-Węgrami, Niemcami, Danią, Albanią i Czechosłowacją; 6. Zwężenie czarnomorsko-bałtyckie z Polską i Rumunią (tzw. pomost polski)¹⁰. Romer uważał, że „zwężenia” sprzyjają powstawaniu państw jednolitych, „rozszerzenia” sprzyjają wykształceniu się różnorodnych form politycznych. Pomost czarnomorski, czyli szeroki pas ciągnący się od brzegów Morza Bałtyckiego po brzegi Morza Czarnego, zawierający dorzecze Dniepru, Niemna, Dźwiny oraz część dorzecza Wisły, jest naturalnie spojony przez szlaki komunikacyjne idące dolinami rzek płynących zarówno do Morza Bałtyckiego, jak i Morza Czarnego. Obszaru tego nie przecina żaden łańcuch górski. Państwowość polska rozwijała się na zwężeniu kontynentu europejskiego (tzw. pomost polski). Tym samym Polska – jako państwo położone na obszarze bez większych granic naturalnych – może stać się mocarstwem, a wręcz jest „skazana” na mocarstwowość, gdyż tylko wielki organizm polityczny może być solidny i silny na takiej naturalnej podstawie¹¹.

Podstawą geopolitycznej wizji Romera było przekonanie o „pomostowym” położeniu ziem polskich. Specyfika tych ziem powodowała według Romera, że „misją dziejową” państwa polskiego powinno być opanowanie tego obszaru i stworzenie na nim jednolitego i silnego organizmu politycznego. Położenie „pomostowe” predestynowało państwo polskie do ekspansji terytorialnej ku wybrzeżom Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego. Prace Romera, takie jak *Rola rzek w historii i geografii narodów* (1901), *Podstawy przyrodnicze Polski historycznej* (1912) czy *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* (1916), miały znaczenie nie tylko naukowe, ale także polityczne, ponieważ stanowiły ważny element dyskusji dotyczących

¹⁰ E. Romer, *Ziemia i państwo. Kilka zagadnień geopolitycznych*, Warszawa 1939, s. 126.

¹¹ *Ibidem*, s. 147.

przyszłego kształtu państwa polskiego. Były uzasadnieniem polskich roszczeń do odbudowy Rzeczypospolitej w jej przedrozbiorowym kształcie¹².

Romerowska koncepcja geograficzno-historyczna „pomostu bałtycko-czarnomorskiego” okazała się niezwykle funkcjonalna dla dużej części polskich elit politycznych poszukujących najbardziej racjonalnej strategii odbudowy polskiej państwowości i zapewnienia jej przetrwania. Stała się ona podstawą wyobrażenia Polski jako Międzymorza. Popularność zyskała zwłaszcza w okresie, kiedy w wyniku I wojny światowej Polska stanęła przed szansą odzyskania niepodległości utraconej pod koniec XVIII w. Polskie elity społeczno-polityczne stanęły wówczas przed koniecznością odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób legitymizować odrodzenie państwa polskiego. Jaką rolę ma odgrywać tradycja historyczna Rzeczypospolitej szlacheckiej w kształtowaniu się nowoczesnego państwa polskiego? Jak ułożyć relacje z grupami etnicznymi, które przed rozbiorami Polski znajdowały się pod jej dominacją polityczno-kulturową? Jak zapewnić młodemu państwu bezpieczeństwo w obliczu zagrożenia ze strony dotychczasowych zaborców – Rosji i Niemiec? Geopolityczna wizja Polski jako Międzymorza była w tej sytuacji bardzo funkcjonalna. Została przekształcona w polityczny program odbudowy państwa polskiego i zapewnienia mu oraz całej Europie Środkowo-Wschodniej bezpieczeństwa przed zagrożeniem ze strony Niemiec i Rosji.

Problemem był fakt, że romerowska koncepcja „polskiej przestrzeni geopolitycznej” odwoływała się do geograficzno-historycznej koncepcji polskiej państwowości, ale jednocześnie ignorowała fakt, że prawo do terytorium „pomostu bałtycko-czarnomorskiego” rościły sobie różne grupy etniczne. Na przełomie XIX i XX w. wizja Polski jako państwa „zamkniętego Morzem Czarnym, Bałtykiem, Odrą, Dnieprem i Dunajem” musiała zmierzyć się z problemem rozwoju nacjonalizmów ukraińskiego, litewskiego i białoruskiego, które stały w jawnej sprzeczności z historycznymi roszczeniami Polski do granic przedrozbiorowych. Ewolucja polskiej myśli polityczno-niepodległościowej doprowadziła do uznania, że naturalnym rozwiązaniem pozwalającym na zniwelowanie zagrożenia zewnętrznego jest stworzenie wspólnoty państw Europy Środkowo-Wschodniej, która byłaby w stanie skutecznie przeciwstawiać się niemieckiej czy rosyjskiej ekspansji. Idea ta wsparta argumentami geograficznymi i historycznymi przybrała postać geopolitycznej koncepcji Międzymorza, która wywarła bardzo silny wpływ na wyobrażenia polskich elit politycznych, a także polskiego społeczeństwa, stając się jednym z najtrwalszych i szeroko dyskutowanych polskich wyobrażeń geopolitycznych. W ówczesnej polskiej publicystyce politycznej charakterystyczne są prace Włodzimierza Wakara, który uważał, że ze względu na uformowanie się na dawnym obszarze Rzeczypospolitej nowych narodów, które dążą do uzyskania niepodległości, nie jest już możliwy powrót do stanu poprzedniego, tj. do granic przedrozbiorowych. Co więcej, Wakar uważał, że istnieje konieczność powstania niepodległej Litwy, Ukrainy i Białorusi jako gwarancji dla bezpieczeństwa

¹² P. Eberhardt, *Twórcy polskiej geopolityki*, Kraków 2006, s. 66–67.

geopolitycznego Polski. Uważał, iż sytuacja, w jakiej znalazły się obszary Europy Środkowo-Wschodniej w wyniku I wojny światowej, jest wyjątkowa. Rozpadły się trzy imperia, które ciemiężyły nie tylko Polskę. Na ich miejsce powinna powstać nowa wspólnota ludów wyzwolonych, a najważniejsza rola w stworzeniu takiej wspólnoty przypada odrodzonej Polsce. W eseju historycznym *Idea jagiellońska w dobie obecnej* (1920) pisał, iż pokonane w I wojnie światowej Niemcy i Rosja będą szukały rewanżu i odzyskania straconych prowincji. Drogą do tego celu jest skłócenie średnich i małych państw usytuowanych między tymi mocarstwami, dzięki czemu państwa te będą mogły stopniowo odrabiać straty terytorialne poniesione w wyniku klęski wojennej. Dlatego też jedynie wiążąc się w wielkiej wspólnocie z narodami ciemiężonymi, będzie można się ochronić przed odwetem ze strony Niemiec i Rosji. Wakar, odwołując się do historii regionu, stwierdził, iż usytuowana pomiędzy Niemcami a Rosją Rzeczpospolita potrafiła zachować niepodległość, a nawet uzyskać status regionalnego mocarstwa przez stworzenie dużej jednostki politycznej obejmującej w swoim składzie wiele narodów i ludów środkowoeuropejskich. Wspólnota państw środkowoeuropejskich nie powinna być mniejsza od I Rzeczypospolitej w okresie rozkwitu swej potęgi¹³.

Idea Polski jako Międzymorza w praktyce politycznej

Prace geografów, historyków oraz publicystów stały się inspiracją dla polityków, którzy szukali legitymizacji dla swoich własnych działań i ambicji. Różnorodne koncepcje geograficzno-historyczne były przejmowane jako ważny „geopolityczny” element idei politycznych, nadając działaniom politycznym sens. Praktyczny wymiar geograficzno-historyczna koncepcja Polski jako Międzymorza uzyskała przede wszystkim w działalności politycznej Józefa Piłsudskiego – osoby, która swoją aktywnością w dużym stopniu przyczyniła się do odrodzenia państwa polskiego. Polityczny projekt Józefa Piłsudskiego dotyczący budowy niepodległego państwa polskiego w początkowej fazie (1918–1921) zakładał budowę państwa federacyjnego, w którego skład wchodziłyby Polska, Litwa, Białoruś i Ukraina. Piłsudski i jego zwolennicy głosili hasło powrotu do przedrozbiorowych granic Polski. Oznaczało to jednak bardziej strefę wpływów aniżeli bezpośrednie władztwo sprawowane nad tym obszarem. To ostatnie miało w zasadzie ograniczać się do granic etnicznych. Resztę terytoriów byłej Rzeczypospolitej, która nie weszłyby w skład państwa polskiego, chcieli oni widzieć zorganizowane w postaci małych państw narodowych: białoruskiego, litewskiego i ukraińskiego, połączonych z Polską federacją zbudowaną na formalnie równoprawnych zasadach. W wymiarze ideowym był to powrót do tradycji przedrozbiorowej Rzeczypospolitej i umacniał on pozycję Polski w Europie Środkowo-Wschodniej.

¹³ *Ibidem*, s. 86–87.

Nieudane próby federacyjne przekształciły projekt w kierunku postulatu ścisłego sojuszu polityczno-militarnego państw leżących między Morzem Bałtyckim a Morzem Czarnym. Sojusz ten miał stanowić przeciwwagę dla sił Związku Radzieckiego i Niemiec. Była to polska próba rozwiązania problemów geopolitycznych Europy Środkowo-Wschodniej, w tym kwestii bezpieczeństwa regionu oraz uregulowania aspiracji państwowych narodów należących do przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Piłsudski, szukając odpowiedzi na pytanie o miejsce i rolę odrodzonej Polski w powojennej Europie, uważał, iż idea Międzymorza jest najbardziej funkcjonalna. Uważał, że nie tylko powinno powstać na ziemiach przedrozbiorowej Polski państwo federacyjne, lecz także że państwo to powinno być związane sojuszami polityczno-wojskowymi z innymi państwami europejskimi. Miał on na myśli przede wszystkim Węgry, Rumunię, Estonię, Łotwę, a nawet Finlandię i Jugosławię. Rzeczpospolita w takim układzie geopolitycznym wyrastałaby na regionalne mocarstwo.

Koncepcja ta była mocno osadzona w polskiej tradycji historycznej i odwoływała się do okresu istnienia przedrozbiorowej Rzeczypospolitej Polskiej. W świadomości polskich obywateli i elit politycznych Rzeczpospolita Polska nie była nowym państwem na mapie Europy. Polacy byli narodem historycznym, a ich państwo w przeszłości miało swoje okresy wielkości, do których nawiązywała koncepcja Międzymorza. Niezależnie od faktu, iż w powojennych realiach była ona prawie niemożliwa do zrealizowania (Polska była uwikłana w konflikty terytorialne z sąsiadami, którzy w koncepcji Piłsudskiego widzieli ponadto polski ekspansjonizm) bardzo mocno wpłynęła na aktywność międzynarodową władz polskich. Kiedy w 1935 r. zmarł marszałek Piłsudski, jego plany zostały przejęte przez ministra spraw zagranicznych Józefa Becka, który w swojej działalności akcentował potrzebę konsolidacji państw w pasażu/pomoście bałtycko-czarnomorskim w duchu budowy przeciwwagi politycznej i ideowej wobec państw komunistycznych i faszystowskich. Znaczenie Józefa Piłsudskiego dla historii i odbudowy państwowości polskiej po I wojnie światowej spowodowało, że idea Polski jako Międzymorza na stałe weszła do tradycji polskiej myśli politycznej i inspirowała kolejne pokolenia polityków.

Podczas trwania II wojny światowej koncepcja Międzymorza została reaktywowana przez rząd polski na uchodźstwie Władysława Sikorskiego pod postacią idei Unii Środkoeuropejskiej zbudowanej pomiędzy Bałtykiem, Morzem Czarnym, Morzem Adriatyckim i Morzem Egejskim. Pierwszym krokiem do zrealizowania tej wizji były próby rozmów podjęte w 1942 r. między greckim, jugosłowiańskim, polskim i czechosłowackim rządem na uchodźstwie, dotyczące powołania grecko-jugosłowiańskiej i polsko-czechosłowackiej federacji. Opozycja władz ZSRR oraz obojętność aliantów spowodowały, że wszelkie rozmowy zakończyły się fiaskiem. Zmiany, które nastąpiły na mapie Europy po II wojnie światowej, związane z dominacją w regionie ZSRR, zmianami granic i przesunięciami ludnościowymi, spowodowały, że koncepcja Międzymorza przestała być ważnym elementem polityki zagranicznej państwa. Niemniej jednak ta koncepcja była wciąż silnie obecna

w polskiej myśli politycznej, zwłaszcza wśród środowisk emigracyjnych, które wciąż starały się szukać odpowiedzi na pytanie o miejsce Polski na mapie Europy i sposób ochrony suwerenności kraju przed ekspansją niemiecką i rosyjską.

Druga wojna światowa, a także sytuacja geopolityczna, która po niej nastąpiła, spowodowały, iż wszelkie projekty federacji środkowoeuropejskiej pod egidą Polski przestały mieć jakiegokolwiek realne podstawy. Zmiany granic, przesunięcia ludnościowe, czystki etniczne, dominacja polityczna ZSRR, te wszystkie elementy składały się na zmienioną sytuację geopolityczną, w której idee Międzymorza były pozbawione jakiegokolwiek realizmu. Ponadto powojenne przesunięcie terytorialne Polski i oparcie jej granic na linii Odry i Nysy Łużyckiej spowodowały, iż nowe polskie władze, szukając odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób legitymizować obecność państwa polskiego na ziemiach przynależnych do tej pory do Niemiec, zaczęły odwoływać się do geopolitycznej wizji „Polski piastowskiej”, a nie do wizji „Polski Jagiellońskiej”. Najważniejszym interesem strategicznym stało się zabezpieczenie obecności Polski na Ziemiach Odzyskanych i dlatego idee Międzymorza przestały być funkcjonalne z punktu widzenia polskiej racji stanu i polityki zagranicznej. Dopiero po rozpadzie bloku wschodniego i odzyskaniu przez państwa Europy Środkowo-Wschodniej suwerenności państwowej koncepcja Międzymorza ponownie pojawiła się w centrum rozważań o roli niepodległego państwa polskiego w regionie, a w polskiej polityce zagranicznej można było zauważyć inspiracje zaczerpnięte z koncepcji Międzymorza.

Współczesna recepcja koncepcji Międzymorza i jej popularność wśród polskich elit politycznych jest związana z konkretnym momentem historycznym, w którym idea Polski jako regionalnej siły oraz odpowiedzialność za polityczną organizację regionu znów stały się w oczach polskich elit funkcjonalne, usprawiedliwiając ich polityczne ambicje. Po rozpadzie Związku Radzieckiego społeczności znajdujące się w orbicie wpływów tego państwa zaczęły szukać nowych znaków tożsamości, tak aby na nowo określić swoje miejsce w świecie. W przypadku Polski ważną rolę odegrał także proces rozszerzania się Unii Europejskiej na wschód. Polskie elity polityczne, czując się zagrożone dominacją europejskiego tandemu Francja–Niemcy, zaczęły poszukiwać odpowiedzi na pytanie, jaką rolę Polska może odgrywać w Europie tak, aby jej pozycja w ramach Unii była dostatecznie silna. Szukając odpowiedzi na to pytanie, polskie elity polityczne przypisały sobie arbitralnie rolę państwa, które ze względu na swój potencjał powinno być: 1) regionalnym liderem, który będzie odgrywał dominującą rolę w Europie Środkowo-Wschodniej; 2) ze względu na swoje doświadczenia historyczne powinno prowadzić europejską politykę wschodnią, a także 3) będzie adwokatem i mentorem państw, takich jak Białoruś i Ukraina, które po rozpadzie ZSRR pozostały poza granicami Unii Europejskiej. Wszystkie te elementy można było zawrzeć w ramach koncepcji Polski jako Międzymorza, co decydowało o jej atrakcyjności dla elit społeczno-politycznych. Nie bez znaczenia także był fakt, iż opracowanie koncepcji Międzymorza przypisywano Józefowi Piłsudskiemu, naczelnikowi odrodzonego państwa polskiego, który w tradycji historiograficznej jest traktowany jako twórca i obrońca polskiej

niepodległości i racji stanu. Jest to postać symbolizująca takie wartości, jak patriotyzm i suwerenność. Odwołanie się zatem do pojęcia Międzymorza powoduje jednocześnie odwołanie się do silnego społecznie autorytetu.

W początkowym okresie, po rozpadzie RWPG i „wyjściu” krajów Europy Środkowo-Wschodniej spod dominacji ZSRR, w polskiej polityce zagranicznej dominowała strategia zorientowana na ścisłą współpracę pomiędzy Polską, Czechosłowacją i Węgrami. Idea ta była mocno wspierana przez rządowe ośrodki państw NATO zachęcające Polskę, Czechosłowację i Węgry do zacieśnienia współpracy. Zachodnim strategom chodziło o to, by po rozpadzie struktur Układu Warszawskiego nie doszło do „bałkanizacji” Europy Środkowo-Wschodniej. Zachęcając do tworzenia „nowego regionalizmu”, zwrócono uwagę na trzy kraje o najwyższym stopniu zaawansowania reform. Zachód skłaniał te państwa do współdziałania trójstronnego, ponieważ uważał, że łatwiej będzie zachować ogólną stabilizację na kontynencie oraz zapobiec ich rywalizacji o wejście do Wspólnoty Europejskiej¹⁴. Idea współpracy w trójkącie wyszehradzkim odwoływała się do historycznej tradycji polsko-litewskiej dynastii Jagiellonów, której przedstawicielom przez krótki czas udało się zasiąść na tronach polskim, czeskim i węgierskim. W stosunku do wschodnich sąsiadów nowe elity polityczne uznały Rosję za głównego przeciwnika Polski. Litwę i Ukrainę uznano za strategicznych partnerów Polski, postanowiono też działać na rzecz suwerenności Białorusi. Polska od przełomu, jakim były dla niej porozumienia Okrągłego Stołu i wybory w czerwcu 1898 r., które doprowadziły do zmiany władzy, cały czas wspierała niepodległościowe aspiracje Białorusi, Litwy i Ukrainy. Taka polityka zagraniczna miała służyć maksymalnemu osłabieniu Rosji i była silnie nacechowana nastawieniem antyrosyjskim i postawą misyjności wobec wschodnich państw. Tylko niewielka część środowiska politycznego, przedstawiciele biznesu oraz twórców kultury chciała przyjaznych stosunków z Rosją, bez oglądania się na inne narody¹⁵.

Popularność koncepcji Międzymorza jest zatem efektem tradycyjnych obaw i postrzegania państwowości polskiej jako zagrożonej przez działalność dwóch wielkich sąsiadów: Rosji i Niemiec (obecnie jest to głównie koncepcja o zabarwieniu antyrosyjskim), a także jest wynikiem przekonania polskich elit politycznych, iż Polska zawsze była i być powinna regionalnym liderem, który jest odpowiedzialny za organizację porządku politycznego w regionie. W świadomości polskich elit politycznych, i to niezależnie od orientacji ideologicznej, dominuje przekonanie o wielkim znaczeniu Europy Wschodniej w geopolitycznym układzie sił na świecie i o kluczowej roli Polski w organizowaniu ładu politycznego w tym regionie. Jeden z polskich ministrów spraw zagranicznych – Włodzimierz Cimoszewicz – w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej pisał, iż najważniejszym

¹⁴ R. Zięba, „Nowy regionalizm” w Europie a Polska, „Sprawy Międzynarodowe” 1992, nr 1–2, s. 28.

¹⁵ A.J. Madera, *Polska polityka zagraniczna. Europa Środkowo-Wschodnia 1989–2003*, Rzeszów 2003, s. 87–88.

wyzwaniem strategicznym dla Polski jest problem przyszłości Europy Wschodniej rozumianej jako przestrzeń między obecną granicą UE a Rosją. Procesy integracji europejskiej powodują, iż rozstrzyga się przyszłość geopolityczna i cywilizacyjna tego obszaru. Z uwagi na fakt, iż politycy „starej Unii” są w większym stopniu skoncentrowani są na innych zagadnieniach, na przykład przyszłości Bliskiego Wschodu i rozwiązywaniu konfliktu palestyńsko-izraelskiego czy stabilizacji w Iraku, problem Europy Wschodniej schodzi w cień i tworzy się „strategiczna pustka”. Kraje zachodnioeuropejskie nie są w stanie prowadzić skutecznej polityki wobec takich problemów, jak autokratyczne rządy na Białorusi czy też deficyt demokracji na Ukrainie i jej „dryfowanie” w kierunku Rosji. Tym samym Polska powinna wziąć na siebie ciężar odpowiedzialności za przeniesienie modelu zachodniego na wschód Europy. „Wymknięcie” się Europy Wschodniej byłoby dla Polski niepomyślnie, gdyż zatrzymanie się integracji europejskiej na Bugu groziłoby trwałą peryferyzacją Europy Wschodniej, utrwaleniem jej zapóźnienia cywilizacyjnego, a Polskę postawiłoby w niekorzystnej pozycji „przedmurza”¹⁶. Dlatego też, jak uważał polski minister spraw zagranicznych, modernizacja europejskiego Wschodu powinna pozostać polskim zadaniem strategicznym numer jeden. W polityce zagranicznej głównym celem powinno być stworzenie Ukrainie, Mołdawii oraz Białorusi perspektywy integracyjnej członkostwa w UE, a także w NATO. Polska polityka zagraniczna ma działać na rzecz systemu **zachęt**, które mobilizowałyby sąsiadów Polski do podejmowania **trafnych** wyborów politycznych¹⁷. Przy czym polski minister stwierdza, iż nic tak nie przybliży Rosji do Europy jak członkostwo Ukrainy w UE i NATO¹⁸. W tym kontekście celem polityki zagranicznej Polski powinno być zatem „cywilizowanie” Europy Wschodniej przez przenoszenie za pośrednictwem Polski modelu europejskiego na Wschód. Tak sformułowane cele polityki zagranicznej przez ministra piastującego swą funkcję z ramienia lewicowej partii SLD, nie zmieniły się ani pod rządami konserwatywnej partii Prawo i Sprawiedliwość, ani pod rządami liberalnej Platformy Obywatelskiej. Elitom politycznym bliskie jest wyobrażenie Polski jako kluczowego państwa na obszarze wschodnioeuropejskiego Międzymorza. Stąd późniejsze zaangażowanie się Polski w „pomarańczową rewolucję” na Ukrainie, lobbing na rzecz realizacji rurociągu Nabucco i rurociągu Odessa-Brody, a także osobiste zaangażowanie polskiego prezydenta Lecha Kaczyńskiego po stronie Gruzji w konflikcie z Rosją.

Jedną z ostatnich koncepcji polskiej polityki zagranicznej, w której można dostrzec echa koncepcji Polski jako Międzymorza, jest idea Partnerstwa Wschodniego. Zainaugurowane w 2009 r. podczas czeskiej prezydencji w UE Partnerstwo Wschodnie jest inicjatywą Unii Europejskiej skierowaną do sześciu państw Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy. Partnerstwo Wschodnie powstało jako komponent

¹⁶ W. Cimoszewicz, *Krajobraz za horyzontem*, „Sprawy Międzynarodowe” 2004, nr 2, s. 12.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

funkcjonującej od 2004 r. Europejskiej Polityki Sąsiedztwa obejmującej kraje Europy Wschodniej, Kaukazu Południowego oraz kraje Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu stanowiące „bliską zagranicę” UE. Celem EPS jest zapewnienie Unii bezpieczeństwa przez stworzenie pierścienia stabilnych i dobrze rządzonych państw wokół UE. Polska dyplomacja po wejściu do UE postawiła sobie za cel odgrywanie istotnej roli w kształtowaniu europejskiej polityki wobec wschodnich sąsiadów. Dyplomaci polscy wspierani przez Szwecję doprowadzili do wydzielenia z EPS „wymiaru wschodniego” pod postacią Partnerstwa Wschodniego. Głównie dzięki udziałowi Szwecji w projekcie udało się doprowadzić do sytuacji, w której rozwój samodzielnej polityki wschodniej przestał być postrzegany jedynie jako sfera zainteresowania „nowych” państw UE. Powstaniu Partnerstwa Wschodniego sprzyjały działania Francji na rzecz realizacji projektu Unii dla Morza Śródziemnego. Francja w zamian za zgodę na ożywienie południowego wymiaru EPS wyraziła swoją zgodę na realizację idei partnerstwa skierowanego wobec wschodnich sąsiadów UE. Istotną rolę w przyspieszeniu procesu instytucjonalizacji współpracy ze wschodnimi partnerami UE odegrała także wojna rosyjsko-gruzińska.

Polska i Szwecja, jako inicjatorzy Partnerstwa Wschodniego, zaproponowały w 2008 r. pogłębienie relacji ze wschodnimi sąsiadami objętymi już wcześniej Europejską Polityką Sąsiedztwa. W swoich działaniach na rzecz wyodrębnienia Wymiaru Wschodniego z EPS dyplomacja polska i szwedzka zwróciły się o wsparcie do krajów nadbałtyckich (Litwa, Łotwa i Estonia) oraz krajów Grupy Wyszehradzkiej (Republika Czeska, Polska, Słowacja i Węgry). Celem tej inicjatywy jest przede wszystkim zacieśnienie politycznych i gospodarczych relacji pomiędzy Unią Europejską a krajami Europy Wschodniej. Partnerstwo Wschodnie w wymiarze dwustronnym zakłada wypracowanie nowych podstaw prawnych relacji między UE a jej wschodnimi sąsiadami w postaci umów stowarzyszeniowych oraz stworzenia szeroko zakrojonych i kompleksowych stref wolnego handlu. Program ten przewiduje konkretne formy integracji politycznej i gospodarczej z UE, takie jak doprowadzenie do ustanowienia politycznego stowarzyszenia i wzmocnienie współpracy w zakresie bezpieczeństwa energetycznego. Dla polskiej dyplomacji realizacja programu Partnerstwa Wschodniego ma być wstępem do integracji krajów Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego z UE¹⁹.

Każda grupa społeczna posiada pewne przekonania dotyczące jej roli i miejsca w świecie. W przypadku konfrontacji sił politycznych każda z nich wykorzystuje rozmaite środki i argumenty, aby uzasadnić, iż to właśnie ona ma szczególne prawo do władzy nad danym terytorium, a pretensjom przeciwników brak dostatecznych podstaw. Nowoczesne wyobrażenia geograficzne dotyczące roli i miejsca danej

¹⁹ Por. *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*, red. B. Wojna, M. Gnizdowski, Warszawa 2009, s. 68; Sz. Ananicz, *Partnerstwo Wschodnie*, Biuro Analiz Sejmowych nr 17 (64), 24 września 2009 r.

społeczności (narodu) w europejskiej przestrzeni społeczno-politycznej kształtowały się przede wszystkim w okresie powstawania w Europie nowej formy organizacji życia politycznego, jaką były państwa narodowe. Jedną z fundamentalnych cech konstytutywnych dla suwerennego państwa narodowego było posiadanie jasno wyznaczonej granicami przestrzeni będącej własnością danego narodu. Z uwagi na fakt, że Europa jest kontynentem zróżnicowanym, gdzie współwystępują i przenikają się różnorodne grupy etniczne, wykreślenie granic nie było zagadnieniem łatwym. W procesie narodotwórczym elity społeczne, intelektualności (dominującą rolę odgrywali tu geografowie i historycy) oraz politycy starali się wykreślić granice danej wspólnoty, uzasadnić swoje roszczenia, a następnie realizować swoje wizje w konfrontacji z innymi podmiotami wysuwającymi swoje roszczenia do kontroli nad danym terytorium. Powodem różnic w opisach i definicjach określonej przestrzeni były przede wszystkim próby osiągnięcia różnych celów politycznych.

Idea Polski jako Międzymorza jest jednym z interesujących przykładów tego typu praktyk. Pojawiła się w szczególnym okresie polskiej historii, kiedy to polscy intelektualiści, zastanawiając się nad przyszłością narodu polskiego, starali się wyznaczyć kształt odrodzonego państwa polskiego, zasięg polskiej kultury i dominacji politycznej oraz uzasadnić naukowo swoje roszczenia. Niezwykle wpływawą teorią była romerowska koncepcja „pomostowego” położenia Polski na pomoście bałtycko-czarnomorskim. Idea Romera uzyskała niezwykłą popularność wśród polskich elit politycznych, które w okresie dyskusji nad kształtem przyszłego państwa polskiego widziały w niej świetne uzasadnienie swoich ambicji do przywrócenia Polsce roli jednego z dominujących podmiotów w przestrzeni środkowoeuropejskiej. Dzięki temu wyobrażenie o Polsce jako Międzymorzu weszło na stałe do kanonu myślenia o roli i miejscu Polski w Europie. Do dziś jest to jedno z najtrwalszych wyobrażeń geopolitycznych obecnych zarówno na poziomie wyobrażeń „wysokich”, związanych z elitą polityczną, jak i „niskich”, w świadomości społecznej.

Polska – Międzymorze jest zatem jednym z głównych obrazów Polski w świecie dominującym we współczesnym polskim społeczeństwie. Polska polityka zagraniczna przełomu XX i XXI w. świadczy, iż Polska nadal chce odgrywać rolę lidera w regionie środkowoeuropejskim. Ambicje jej elit politycznych mają wsparcie w wyobrażeniu o Polsce jako Międzymorzu. Kolejne inicjatywy polityczne odwołują się do historycznie zakorzenionego obrazu Rzeczypospolitej jako regionalnego mocarstwa środkowoeuropejskiego, którego sferę aktywności i zainteresowań politycznych wyznacza obszar położony między Morzem Adriatyckim, Morzem Bałtyckim i Morzem Czarnym. O sile i trwałości tej koncepcji świadczy jej ciągle wykorzystywanie przez kolejne pokolenia polityków szukających inspiracji dla budowy strategii polityki zagranicznej Polski. Problemem jest mocno zmitologizowany i polonocentryczny charakter obrazu Polski jako Międzymorza. Niemniej jednak jako mocno zakorzeniony w polskiej kulturze i wyobrażeniach o świecie jest jednym z głównych źródeł inspiracji działań politycznych.

Basic Polish geopolitical codes – Poland as an Intermarium

Summary

Human actions are based on an individual assessment of a spatial and social situation, and largely depend on different perceptions of the external world and the specific view of social group place in the world. Every entity creates its own “world map”, which is a set of visions concerning its place and role in the world. Every social or regional group develops some ideas about surrounding world and its place in it. This geopolitical visions are shaped and influenced by various factors, such as historical traditions, education, literature, art, mass media, science that transmit and spread stereotypes and notions of national history and the space inhabited by given community. One of the most influential and sustainable “geopolitical vision” in Polish cultural and political tradition is the concept of Intermarium. This idea, supported by the historical and geographical arguments had a very strong influence on perceptions of Polish political elite and has become one of the most widely discussed Polish geopolitical visions.

Key words: Intermarium, geopolitical visions, geopolitical codes, foreign policy